

ARTIKLER OG TALER

1888-1941

af

JAKOB E. LANGE

NYT BOGFORLAG ODENSE

1942

Folkestyrets fremtid.

Radioforedrag Febr. 1938.

Det er altid vanskeligt at udtale sig om fremtiden, dobbelt vanskeligt i dag, da ingen aner, hvad morgendagen vil bringe os, bringe Evropa eller menneskeheden. — Dog er det ikke omsonst at klarlægge sig, om folkestyrets tid er forbi eller først nu egentlig stunder til, om det er skumring eller gry for friheden.

Det 19. århundredes mænd betragtede folkestyret nærmest som en selvfølgelighed. Hvor det ikke allerede var virkeliggjort, måtte det komme som frugt af en naturlig udvikling, der bragte almindelig valgret og parlamentarisme — med eller uden et figurativt kongedømme. Enevoldsmagten var fortiden, despotiet Asien eller Halvasien; kun folkestyre kunde føre verden og alle dens virkelig civiliserede folkeslag fremad. Og med folkestyret vilde komme en almen frigørelse fra aldelsvælde, embedsmands-regimente, toldskranker og alskens monopoluvæsen.

Og så er nu, efter krigen, så at sige med et slag alt forandret. Mere eller mindre ubegrænset diktatur hersker i størstedelen af Evropa. Og, hvad der er særlig betydningsfuldt: næsten overalt ser hovedmassen — eller i hvert fald en ikke ringe del af folket — hen mod diktaturet, mod udvidet og forstærket enevælde, som det, hvorpå fremgang og opgang beror, medens folkestyret betragtes som ensbetydende med kævl og klassestrid, evneløshed og rådvildhed. Og diktatorerne beundres, selv om al fri tale knebles i deres lande, ja, anderledes tænkende fængsles og hænges som i zarismens

tider. Det gør næppe nok afskrækkende indtryk, når hele folkeelementer forfølges og berøves de simpleste menneskerettigheder og andre nationer hjemsøges med ild og sværd på en måde, der lader spaniernes myrderier i Mexico i Cortes' dage fuldstændig i skygge, og gør, at selv de vilde Hunners plyndringstogter synes tamme.

»Den stærke mand« hypnotiserer, som ingen sinde før, folkemasserne mætter de, om ikke med brød, da i hvert fald med skuespil. Og den brutale magt beundres så ubegrænset, at den ikke engang længere behøver skinhelligt at svøbe sig i retfærdighedens kappe.

Det er naturligvis ikke vanskeligt at indse hovedårsagerne til denne skæbnesvangre strømknætring. Selv om det ikke var enevoldsstaterne, der vandt verdenskrigen, så ændredes dog folkestyret til al slags diktatur, selv i parlamentariske lande. Under krigsårenes tvangstilstand gjordes de frie statsborgere til viljcløse brikker i generalens krigsspil og reduceredes det enkelte menneskes liv fra en ubetalelig værdi til nul. — Men først og fremmest viste verdenskrigen, hvilke uhyre muligheder der er for at beherske menneske-millionerne. På krigsgudernes bud levede talløse skarer af nationernes bedste ungdom og manddom i skyttegravens mørke, utøjsbefængte fortvivlelses-sump, eller i ildhavets helvede, uden tanke på eget velfærd, ene indstillet på myrderi og ødelæggelse, som forhen på arbejde. — Allerede i årtierne før krigen havde industriens magnater i kæmpemæssig målestok organiseret produktionen i diktatoriske truste, der havde slået de selvstændige arbejdere og mindre arbejdsgivere ud og oprejst sig selv som den nye velstands ypperstepræster, af hvis hånd menneskene skulde modtage livets brød og dråberne fra guldkalvens offerbål. Men nu, efter krigen, svigtede de almægtige, overlod deres arbejdere til arbejdsløsheden og nøden. Under disse forhold måtte næsten naturligt tanken om en diktatorisk statsmagt, til mobilisering af hele folket i arbejderhære, vinde frem, et diktatur,

som måtte udstrækkes over al økonomisk virksomhed, hvad enten det blev i en væsentlig uforandret kapitalistisk stat, som i Tyskland, eller, som i Rusland, hvor magten økonomisk såvel som politisk midtsamledes hos diktatoren og hans kreds.

Under sådanne omstændigheder, og i den atmosfære af magtfordugelse, som krigstiden havde affødt, og Versaillesfredstiden havde opfostret, havde folkefrihedens fjender let spil. — Oven i købet havde folkestyret i mange menneskers øjne fået et vist præg af uvederhæftighed derved, at valgretten var udvidet til ganske unge mænd, og til kvinderne, så statsstyrets alvorlige problemer skulde afgøres af fabrikspiger, bondekarle og kommis'er, som til dagligt brug næppe skænkede disse spørgsmål et øjeblik tanke, men som af en hårdhændet agitation drives til valgbordene under vajende partifaner og reklamens brøl. Hvor mange af disse vælgere solgte ikke, når de skulde være ganske ærlige, gerne deres førstefødselsret for en ret nærende linse: sikkert arbejde under faste forhold. Kunde disse skarer ved nogen art af indbildning ophøjes til repræsentanter for »det myndige vælgerfolk?«

Vi, der ikke kan løsrive os fra folkestyretanken og har bevaret troen på dens bæreevne, må under disse forhold gøre os klart, at den ikke er noget, hvis rigtighed og velsignelsesrigtighed uden videre er indlysende for folk. Man kan ikke nøjes med at fremhæve dens strålende farver på den gamle enevældes mørke baggrund. Tværtimod vil der i vore dage være en stærk tilbøjelighed til at give det gamle styre nogen genoprejsning for det usle eftermæle, det fik, da det skylledes bort af Liberalismens vårflod.

Det skal da ej heller nægtes, at det ingenlunde var så evneløst, som det fremstilledes. Dets rekord for handlekraft og styreevne kan nok tåle sammenligning med »frihedstidens«. Gav det os ikke Chr. V's »Danske lov«, den første fælles lovbog for hele riget, et folkeligt værk, der i simpelhed og klar-

hed kunde være et forbillede for vor egen tids lovmagere? Hjemkaldte ikke enevoldskongen Ole Rømer, for at han kunde bringe vort skattegrundlag i orden, hvorved vi fik det bedste og mest rationelle grundvurderings-arbejde, der fandtes i tiden, ja endog værdi-ansættelse af Københavns byggegrunde efter moderne principer? Var det ikke i enevoldskongens navn, at stavnsbåndsløsningens reformkreds lagde bund under den nye tids udvikling, at handelen frigjordes og oplysningsvæsenet gjordes alment? Ja, havde enevælden, trods åndelige tvangstendenser, ikke plads både for en Holberg og en Grundtvig?

Har folkestyret i sin korte tilværelse noget at fremvise, der kan stå mål hermed? Med hvad historisk ret kan det hævde sin existensberettigelse, end sige hævde, at kun det kan »føre til sejer folkenes sag«. Hvad vandtes der i virkeligheden gennem det gamle enevoldsregimentes borttrydning? Hvad truer os gennem det nye diktatur?

At magt over et økonomisk såvel som åndelig umyndiggjort folk altid i det lange løb vil blive misbrugt, kan vel med rette hævdes. Vi behøver ikke at søge tilbage i historien; nutidens erfaringer taler højlydt derom. Diktaturet tåler ikke det frie ord hvad enten det så lader det kvæle i stilhed eller kritikens pile besvares med tortur eller galge.

På den anden side kan det med rette fremhæves, at folkestyret i sin korte tilværelse — og navnlig *kampen for folkestyret* — har vakt større selvstændighedsfølelse hos menigmand, øget borgernes initiativ og dermed landenes velstand og derigennem skabt en viss lighedsfølelse og undergravet embedsmands-vælden.

Men skjules kan det jo ikke, at folkestyret ikke har formået at sætte bom for en udvikling, der øgede særinteressernes magt og trykkede småmanden ud i arbejdsløshed og ny afhængighed. Konkurrencen er tilspidset, er ikke blevet en fri kappestrid, men dens bitre karikatur, ikke vejen til almen velstand, men til et stedse mere forbitret kapløb, i hvilket

»Fanden tager den bagerste«. Og herunder går selve den politiske lighed til grunde eller reduceres til et tomt skin-styre.

Man kan derfor ikke vente, at selv diktaturets åbenlyse misgerninger skal afholde folkene fra at følge »førerne«, der lover dem at lede dem fra nutidens håbløshed til Det 3die Riges herlighed.

Skal troen og tilliden til folkestyret nyvækkes, må det evne at pege på muligheder langt rigere, end hvad der hidindtil har været nået, videre horisonter end hidtil har været øjnet. Det må formå at bygge ikke blot huse for mennesker — som bygmester Solnes sagde — men »luftslotte, men med grundmur under«. Er dette muligt, og hvorledes?

Hertil kræves naturligvis i første linie, at folkestyret gøres effektivt, bliver til fuld virkelighed. Til en retfærdig bedømmelse af folkestyrets hidtidige resultater må man forstå, hvor indskrænket, hvor haltende det hidindtil har været. England, parlamentarismens hjemland, gav først blot nogenlunde almen valgret (for mænd, da at sige) kort før verdenskrigen. Danmark kæmpede i et par menneskealdre for den lige valgrets sejr — har den ikke fuldt sikret endnu. Overalt søgte man, i mistillid til folkets retfærds-følelse, længst muligt at bevare særrettigheder og sikkerhedsforanstaltninger for de rige og mægtige. Med rette hævdede allerede Grundtvig, i den grundlovgivende rigsforsamling, at *fuld tillid til folket* var det eneste solide grundlag, hvorpå en »fri forfatning« kunde opbygges; mistillidens syre opløser den bindende kalk i ethvert folkeligt bygningsværk. Men i blind egoisme holdt de privilegerede fast ved deres forrettigheder. Det var derfor næsten med en følelse af befrielse, man kort efter revolutionen i Rusland læste om, hvorledes man dér begrænsede valgretten til de ejendomsløse; de rige havde længe nok begrænset den på modsat vis. Det nye folkestyre skal dog ikke just betræde denne vej!

Dernæst maa folkestyret udformes således, at det ikke står tilbage for enevælden i *handlekraft*. De tanker og planer,

som valgdagen fører til sejr, må ufravigelig gennemføres, når rigsdagen samles. De må ikke kunne bremses i et *overhus* eller forkvakles i rigsdagens mange krinkelkroge. Dette vil både bidrage til, at politikerne ikke i agitationens hede lover for meget, og at valgkampen får et mere reelt indhold, fordi man véd, det er alvor. (For øvrigt vilde det også øge afgørelsernes indre vægt, om al agitation standsedes nogle dage før valget, så kun de vælgere gik til valgbordet, der kunde bevare interessen vågen så længe.)

Der må også peges på den fare, der rummes i kravet om, at der stadig skal *akkorderes med mindretallene*. Vågen kritik er en naturlig ret og en bremse på en flertalsregerings mulige overgreb eller misgreb; men love, der er krævet af folkets flertal, skal ikke kastreres. — Folkestyret yder i sig selv en betydelig sikring mod uoverlagte nydannelser, fordi det nødvendigvis tager åringer — undertiden menneskealdre — at føre nye tanker ind i folkenes bevidsthed. Når en ungdom har arbejdet i 7 år for Rachel, skal den ikke nøjes med Leah.

Men *styreform*en i sig selv er jo intet, om ikke der derigennem opbygges et virkeligt folkeligt frit retssamfund. Ikke at jeg mener, man skal fastslå visse grundlovs-paragraffer, d. v. s. lovbestemmelser, som ikke lader sig ændre, selv om folkets flertal kræver det med livets ret. Sådanne forsøg på at tøjre kommende slægtled til vore idéer er altid forkastelige. Men ét er vist: som diktaturet altid hader og forfølger den personlige frihed, økonomisk så vel som åndelig selvstændighed, må folkestyret hævde sin livsbetingelse ved *frisind*. Men det må samtidig ikke komme til kort, hvor det gælder de store *fælles-opgaver* og *fællesretten*. Rigmands-vælde på det økonomiske område, som det vokser op, hvor fællesretten fornægtes, vil altid undergrave folkestyret eller gøre det til et skin.

Først og fremmest må vi hævde folkets ret til fædrelandets jord. Det var den liberalistiske stats store grundfejl, at den underkendte den fundamentale sandhed, at uden *ligeret* til

jorden mangler grundvolden såvel for et økonomisk samarbejde som for personlig selvstændighed. Og til løsning af fællesopgaverne i folkets hus må de samfundsskabte værdier nødvendigvis inddrages.

Fællesretten til *jorden*, til de naturlige rigdomskilder, er dog ikke ensbetydende med, at stats- eller fællesdrift nødvendigvis skal afløse privat bedrift. De nye statshusmandskolonier fremviser et — nu snart verdenskendt — eksempel på, at *manden* kan være selvejer på *statens* jord, eller som det er udtrykt, at »*manden* ejer *jorden*, *staten* *jordværdien*«. Men dette er jo kun et lille første skridt mod et bondeland, hvor »*kongsbønder*« har afløst »prioritetsforpagtere«. — Men hvor det er nødvendigt for at hindre monopoldannelser, skal folkestyrets stat ikke vige tilbage for selv at påtage sig store økonomiske opgaver. Ved sin kontakt med folket har dens ledere bedre betingelser for at styre store fællesforetagender end enevældens embedsmænd havde. Dette kan også komme til at gælde på *handelens* internationale område. Men *beskyttelsestold* og den dermed forbundne privatbeskatning af landets befolkning er, som alle andre særrettigheder, udelukket. Tværtimod må folkestyrets mænd gå i spidsen for det mellemfolkelige samarbejde og bekæmpe den nu næsten eneherkende tvangsforestilling, at vareudveksling er ødelæggende for landenes økonomi og folkets naturlige beskæftigelsesmuligheder; en vrangforestilling, der bidrager mere til vedligeholdelsen af krigspsykosen i Evropa end mange aner, fordi den er udtryk for den samfundsødelæggende idé, at »den enes død er den andens brød«.

Folkestyret kan ikke fralægge sig et vist medansvar for »den *almindelige værnepligt*«, vor tids værste indgreb i den personlige frihed. Forgæves protesterede allerede Grundtvig i 1849 mod dette misgreb, mod ofret til denne Molok, Europas fordærv, om hvilken han med rette sagde de stærke — men ingenlunde for stærke — ord, at »ikke alle middelalderens trolde tilhobe drak halvt så meget kristenblod«. Europas

storstater klynger sig til denne »værnepligt« i den af dem selv fremkaldte tvangssituation. Afskaffelsen i Danmark af den karikatur af alm. værnepligt, vi nu opretholder, er det eneste virkelige bidrag, vi kan give til modvirkning af den internationale rustningsgalskab og militarisme.

Den personlige friheds hævvelse på alle *åndelige* områder har altid været folkestyrets førstekrav. Men dette opnås under nutidens forhold ikke ved et blot og bart negativt forbud mod censur. Alle åndsstrømningers udfoldelsesmuligheder må sikres på praktisk virksom vis. I så henseende er vi her i Danmark måske kommet et betydningsfuldt skridt videre end andetsteds, så der endog kan tales om *en dansk linie*.

Medens f. eks. *radioen* i diktaturstaterne er et mægtigt middel til åndelig ensretning og kvælning af ordets frihed, og i lande som Amerika står i privatkapitalens og reklamens sold, har vi i Danmark undgået disse farer og tør håbe, at linien kan forlænges kraftigt, så alle strømninger af nævneværdig betydning, alle politiske partier, selv de mindste — og mest rebelske —, får adgang til den talerstol. Kun således bliver den fuldt ud den kulturfaktor, den bør være.

På lige måde med *skolen*. Som vi i Sønderjylland ikke har ønsket at monopolisere skolen for majoritetens eller statens synspunkter, men har åbnet fuld mulighed for minoriteten, selv når denne misbruger sin frihed, således må statens stilling være overalt: Den offentlige skole bør åbne de videste muligheder for den enkelte lærers personlighed. Alle forsøg på f. eks. at binde lærerne til ortodoks lutherdom er forkastelige — og naturligvis også i længden omsonst. — Og af afgørende vigtighed er det, at privatskolen åbnes mulighed for kappestrid med statsskole. Hvad det koster staten at undervise børn, bør også de forældrekrese modtage, som selv påtager sig ansvaret, at ikke småmanden skal være afspærret fra denne vej og privatskolerne reduceres til overklasseskoler, der er en fare for, ikke et ægte barn af folkefriheden.

På utallige andre områder — konsulentvæsen, ungdoms-

skoler, almennyttige foreninger —, hvor privatinitiativ nu støttes af det offentlige, gælder det om vagtsomt at overvåge, at denne støtte ikke af autoriteter og embedsmænd misbruges til indgreb i friheden, til uniformering, således som tidens tendens så stærkt driver henimod, men som vi hidindtil nogenlunde har været forskånet for, men ikke i længden vil blive det, så folkestyrets bureaukrati let kan blive os lige så farligt som enevældens.

Økonomisk og åndelig frihed har alle dage været folkestyrets ideal. Men vi vedkender os ikke paterniteten til nutidens såkaldte frie konkurrence, hvis præmier er millionformuer, hvis nitter er arbejdsløshed. Den kappestrid, vi kan anerkende, er ikke den, der gør *arbejdsmarken* til en *væddeløbsbane*, hvor de flestes stræb er lønløst, men den, der giver alle mulighed for at bruge deres kræfter og finde deres plads i livet. Kun derved betrygges det frie samarbejde. For væddeløbet har vi lidet brug, det skabte sjældent værdier. Og konkurrencens piskesmæld, der mulig kunde gøre sin nytte, da det gjaldt at sætte en spidsborgerlig, stillestående verden i bevægelse, kan i nutiden kun ophidse til forceret racer-kørsel uden virkeligt mål og med.

Men det frie samarbejde kan, under nutidens forhold, gennem oplysning og teknik blive så frugtbar, at det ikke blot kan »lønne sin mand«, men øge de samfundsskabte værdier, så flere og flere goder kan komme alle landets børn gratis i hænde. Udviklingen kan da mere og mere gå i retning af, at *arbejde* er noget, man gør for sin *fornøjelse*, for at vise, hvad man duer til, medens livets ophold gives frit til alle. Den *frivillige kommunisme*: »enhver efter evne til alle efter behov«, er folkestyrets mål, er målet for al nationalfølelse, al folkelighed, der fortjener sit navn. Det var en sådan, *Grundtvig* varslede om, da han skrev:

Folkelighed er et nordisk ord,
lempelig løser den lighedens gåde — — —
sammen de synger på hav:
frihed og lighed og broderskab.

Om en sådan folkelighedens fane skulde de nye slægter kunne samles til kamp og arbejde for en ny tid. Vel kan sådanne idealer synes luftslotte, langt fra dagens trælse vej og svære at lægge grundmur under; men vi skal ikke frygte for at afspejle dem for vor ungdom. De har dog større virkelighed for et levende folk end »Det tredje Riges» gigantiske stålkonstruktioners bestonstøbte pyramider.